

Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΙΤΡΟΥΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ
ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1878:
ΤΑ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ*

Πρὶν ἀπὸ χρόνια, καλεσμένος καὶ πάλι ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, παρουσίαζα στὴν αἴθουσα αὐτὴ τὰ πρῶτα πορίσματα τῆς ἔρευνάς μου στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν γύρω ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1878 στὴ Μακεδονία. Ἡ διάλεξη ἐκείνη ἔγινε ἀφορμὴ νὰ ἐκδοθοῦν, ἀργότερα, σὲ ἓναν τόμο¹, ὅλα τὰ προξενικὰ ἔγγραφα ποὺ σχετίζονταν μὲ τὰ γεγονότα ἐκεῖνα. Τὸ ὑλικὸ αὐτό, καθὼς καὶ τὸ ἀντίστοιχο τοῦ Ἀρχείου τοῦ Στεφάνου Δραγούμη—ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1966 μὲ ἐπιμέλεια τοῦ Ἰ. Νοτάρη²—ἐπανεφέραν στὴν ἔθνικὴ μνήμη μία ἀξιόλογη στιγμὴ τῆς πορείας τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν ἔθνικὴ του ἀποκατάσταση.

Εἶναι πραγματικὰ ἐντυπωσιακὸ, πόσο γρήγορα ἡ ἀγνοημένη ἐκείνη ἐπανάσταση ἔγινε «κοινὸ κτῆμα» καὶ ἐκλαϊκεύτηκε εὐρύτατα. Στὸ Λιτόχωρο, ποὺ ὑπῆρξε ἔδρα τῆς «Προσωρινῆς Κυβερνήσεως τῆς Μακεδονίας» τοῦ 1878, ἡ 19η Φεβρουαρίου καθιερώθηκε ὡς τοπικὴ ἔθνικὴ ἐπέτειος. Ἀναμνήσεις γερόντων καὶ ἄλλες σκόρπιες εἰδήσεις καταχωρήθηκαν στὸν τοπικὸ τύπο τῆς Μακεδονίας, ἐνῶ σὲ ὀρισμένα σχολικὰ βιβλία προστέθηκε εἰδικὴ παράγραφος στὸ κεφάλαιο γιὰ τὸ Μακεδονικὸ Ἀγῶνα.

Μποροῦμε, λοιπόν, νὰ ποῦμε ὅτι οἱ Νεοέλληνες κατέβαλαν τὸν ὀφειλόμενο φόρο τιμῆς στοὺς προπομποὺς τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα.

Γιὰ τὸν ἱστορικὸ ὅμως ἡ προσπάθεια δὲ σταματᾷ. Ἡ ἔρευνα συνεχίζεται. Ὅλοένα καὶ νέα στοιχεῖα ἔρχονται στὸ φῶς, ποὺ πρέπει νὰ ἀξιολογηθοῦν, πρὶν δοθοῦν στὸ εὐρὸ κοινό. Τὸ ὑλικὸ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Στ. Δραγούμη εἶναι πλούσιο σὲ πληροφορίες, κυρίως γύρω ἀπὸ τὴν προετοιμασίαν τοῦ ἀγῶνα ἀπὸ τὴ Μακεδονικὴ Ἐπιτροπὴ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὴ δράση τῶν ἐθελοντῶν ποὺ ἔστειλε ἡ Ἐπιτροπὴ στὴν περιοχὴ τοῦ Ὀλύμπου. Ἡ ἐντύπωση, ὅμως, ποὺ δημιουργεῖται στὸ μελετητὴ εἶναι, φυσικὰ, μονόπλευρη:

* Διάλεξη-ἀνακοίνωση ποὺ δόθηκε στὴν Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν στίς 23 Μαρτίου 1978, στὰ Ἐκατόχρονα τῆς Ἐπανάστασεως τοῦ 1878.

1. Εὐ α γ γ ἔ λ ο υ Κ ω φ ο ὺ, Ἡ Ἐπανάστασις τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸ 1878: Ἀνέκδοτα Προξενικὰ Ἐγγραφα μετὰ συντόμου ἱστορικῆς ἐπισκοπῆσεως, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1969.

2. Ἰ ω ἄ ν ν ο υ Νο τ ἄ ρ η. Ἀρχεῖο Στεφάνου Δραγούμη: Ἀνέκδοτα Ἐγγραφα γιὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1878 στὴ Μακεδονία, Θεσσαλονίκη ΙΜΧΑ, 1966.

Ἐμφανίζει τὴν Ἀθήνα κέντρο τῆς ὅλης προσπάθειας. Καὶ σὰν κίνητρο τῆς ἐξεγέρσεως προβάλλει λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητος, τὴν ἀνάγκη δηλ. νὰ ὑποστηριχθεῖ ἡ ἑλληνικὴ διπλωματία στὴν προσπάθειά της γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τῆς Συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου.

Ἄπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά, οἱ ἐκθέσεις τῶν Ἑλλήνων προξένων, παρόλο ποὺ δίδουν περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὶς τοπικὲς συνθήκες, δὲν παύουν νὰ εἶναι μόνιμες μαρτυρίες τρίτων, καὶ μάλιστα διυλισμένες μὲ προσοχὴ καὶ ἐπιφυλακτικότητα. Μποροῦμε, λοιπόν, νὰ συμπεράνουμε ὅτι οἱ δύο ἐργασίες ποὺ ἀναφέραμε, παρ' ὅλο ὅτι ζύπνησαν τὴν ἐθνικὴ μνήμη, ἄφησαν μιὰ πτυχὴ τοῦ ἀγώνα ἀκάλυπτη. Καὶ ἴσως τὴ σημαντικότερη, ἀφοῦ δὲν ἔδωσαν ἀπάντηση σ' ὀρισμένα βασικὰ ἐρωτήματα:

— Ποιὲς ἦσαν οἱ συνθήκες ποὺ ἐπικρατοῦσαν στὸ μακεδονικὸ χῶρο στὰ κρίσιμα ἐκεῖνα χρόνια;

— Πῶς ὁργανώθηκε στὸ ἐσωτερικὸ ἡ ἐπανάσταση;

— Πῶς ἀντέδρασε ὁ ντόπιος πληθυσμὸς καὶ τί ἐπιπτώσεις εἶχε ἡ ἔνοπλη ἐξέγερση στὶς τύχες του;

Γιὰ νὰ δοθεῖ ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα αὐτά, χρειάζοταν ἡ αὐθεντικὴ μαρτυρία ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ χῶρο, ποὺ θὰ ἔδιδε τὴν ἀναγκαίαν τρίτη διάσταση στὴν ἐξιστόρηση τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Μακεδόνων τοῦ 1878.

Τὸ κενὸ αὐτὸ ἔρχεται νὰ μᾶς τὸ καλύψει, ὡς ἓνα σημεῖο, ἡ ἀνεύρεση ἑνὸς πολῦτιμου χειρογράφου ποὺ φέρει τὸν τίτλο «Ἀπομνημονεύματα τῆς ἐν ἔτει 1878 ἐπαναστάσεως τῆς Πιερίας». Συγγραφέας του ὁ ἐπίσκοπος Κίτρους Νικόλαος, ἡγέτης τοῦ κινήματος στὴν Πιερία καὶ σημαίνουσα φυσιογνωμία τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1878. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ τὸ βρῆκε πρὶν μερικὰ χρόνια ὁ Ἰωάννης Μαζαράκης-Αἰνιᾶν σ' ἓνα βιβλιοπωλεῖο τῶν Ἀθηνῶν. Σκόρπια μαζί μὲ τὸ χειρόγραφο βρέθηκαν διάφορα ἄλλα χαρτιά—ἐπιστολές, σημειώσεις, ψηφίσματα—ποὺ ἀνήκαν στὸν ἐπίσκοπο Νικόλαο, πού, ὅλα μαζί, συνθέτουν ἓνα μικρὸ, ἀτελὲς προσωπικὸ ἀρχεῖο. Ὁ Μαζαράκης γνώριζε ἀπὸ καιρὸ τὸ ἐνδιαφέρον μου γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ καὶ—πρὶν τὸ καταθέσει στὴν Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἐταιρεία—μοῦ τὸ παρεχώρησε γιὰ νὰ τὸ ἐκδώσω. Ἐφόσον, λοιπόν, ὅπως ἐλπίζω, τὸ ὑλικὸ αὐτό, μὲ τὴν ἀνάλογη ἐπεξεργασία, θὰ δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, δὲ θὰ ἐπεκταθῶ σήμερα σὲ ἀνάλυση τοῦ χειρογράφου. Σημειῶνω μόνον ὅτι, παρὰ τὶς 123 σελίδες του, δὲν καλύπτει ὅλη τὴν περίοδο τῆς ἐπαναστάσεως. Λεῖπει, κυρίως, ἡ περιγραφή τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἀλλὰ αὐτές, σὲ γενικὲς γραμμές, εἶναι γνωστές, ὥστε ἡ ἀξία τοῦ χειρογράφου νὰ μὴ μειώνεται αἰσθητά.

Ἡ ἀπότομη διακοπὴ τῆς ἀφηγήσεως ἔχει προφανῶς σχέση μὲ τὴν ψυχικὴ καὶ σωματικὴ κατάσταση τοῦ ἐπισκόπου Νικολάου, ποὺ μετὰ τὴν καταστολὴ τῆς ἐπαναστάσεως, τὸ Μάιο τοῦ 1878, εἶχε καταφύγει στὴν Ἀθή-

να. Ταλαιπωρημένος ἀπὸ τὶς κακουχίες ὁ Νικόλαος ἔγινε δεκτὸς σὰν ἥρωας. Μαζὶ μὲ τοὺς ὡραίους λόγους ποὺ ἐκφωνήθηκαν τότε, ἔγινε προσπάθεια νὰ ἀποκατασταθεῖ σὲ μιὰ ἐπισκοπὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, ἀφοῦ ἡ ἐπιστροφή του εἰς τὴν Μακεδονία ἀποκλειόταν. Σὲ σχετικὴ βολιδοσκόπηση, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο συγκατένευσε. Στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Νικολάου ὑπάρχει, μάλιστα, καὶ τυπωμένη ἡ σχετικὴ πρόταση νόμου μὲ ἡμερομηνία 3 Μαΐου 1882. Τὴν ὑπογράφουν 12 βουλευτές. Θὰ πρέπει νὰ ἱκανοποιήσῃ ἰδιαίτερα τὸ Νικόλαο τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὶς ὑπογραφὰς αὐτὰς περιλαμβάνονταν τὰ ὀνόματα πρωτεργατῶν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1878, τοῦ Στεφάνου Δραγούμη, γενικοῦ γραμματέα τῆς Μακεδονικῆς Ἐπιτροπῆς, τοῦ Κωνσταντίνου Ἰσχύμαχου, γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Θεσσαλία, τοῦ Ἰωάννη Καρτάλη, ὀπλαρχηγοῦ εἰς τὸ Πήλιο καὶ μετέπειτα βουλευτῆ Θεσσαλίας, τῆς περιοχῆς δηλ. ποὺ ἐνσωματώθηκε εἰς τὸ Ἑλληνικὸ Βασίλειο ὡς ἀποτέλεσμα τῶν ἐπαναστατικῶν καὶ διπλωματικῶν ἀγώνων τοῦ 1878.

Ἄλλὰ αὐτὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ μόνη, στερνὴ ἱκανοποίησις τοῦ Νικολάου. Δύο μῆνες ἀργότερα, εἰς τὸν 28 Ἰουνίου 1882, ὁ Νικόλαος πέθανε, σὲ ἡλικίαν μόλις 42 χρονῶν, ἀφοῦ περιμένε μάταια τὴν ἐπισκοπικὴν ἔδραν, ποὺ τοῦ ἀρνοῦνταν ἡ γραφειοκρατία καὶ ἡ μικρότητα τῶν συνανθρώπων του.

Ἔτσι ἔφθασε εἰς τὸ τέλος τῆς μιᾶς ζωῆς ποὺ εἶχε ἀρχίσει κάτω ἀπὸ καλοὺς οἰωνοὺς. Γιατὶ ὁ Νικόλαος, ποὺ εἶχε γεννηθεῖ εἰς τὴν Στενήμαχο τὸ 1840, εἶχε σπουδάσει εἰς τὸ Ριζάρειο τῶν Ἀθηνῶν μὲ ὑποτροφίαν τοῦ Κομιτζοπουλείου κληροδοτήματος, πρὶν γυρίσει εἰς τὴν Φιλιππούπολιν, ὅπου χειροτονήθηκε διάκκος καὶ διορίσθηκε καθηγητῆς. Τὸ 1872 τὸν βρίσκουμε σχολάρχην εἰς τὰ Χανιά καὶ τὸν ἐπόμενον χρόνον καθηγητῆ Θεολογίας εἰς τὸ Ἑλληνικὸ Λύκειον τοῦ Σταυροδρομίου Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ 1874 πηγαίνει εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, συνδέεται στενὰ μὲ τὸν μητροπολίτη Ἰωακείμ (τὸ μετέπειτα Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Ἰωακείμ Γ') καὶ μέσα σ' ἓνα χρόνον προχειρίζεται ἱερέας καί, σχεδὸν ἀμέσως, σὲ ἡλικίαν 35 χρόνων, ἐπίσκοπος Κίτρους, μὲ ἔδραν τὸν Κολινδρό. Μὲ τὴν ἀγάπην καὶ ὑποστήριξιν τοῦ πανίσχυρου Ἰωακείμ, μιὰ λαμπρὴ σταδιοδρομία ἀρχίζει νὰ διαγράφεται μπροστὰ του¹. Γίνεται γρήγορα ἀγαπητὸς ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐπισκοπὴν του, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν γειτονικὴν περιφέρειαν, ὥστε ὅταν ὁ μητροπολίτης Βεροίας Βενέδικτος πεθαίνει, σύσσωμοι οἱ Βεροιεῖς ζητοῦν ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον τὴν ἐκλογήν τοῦ Νικολάου εἰς τὸν θρόνον τῆς Βεροίας. Στὴν προκειμένη ὅμως περίπτωσιν, «φωνὴ λαοῦ» προκαλεῖ τὴν ὀργὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν παραγόντων τοῦ Φαναρίου, ποὺ μὲ συνοδικὴν ἐπιστολὴν ἐπιτιμοῦν ἔντονα τὸν Νικόλαο, γιατί

1. Βιογραφικὰ στοιχεῖα εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ Ι. Σ. Ν ο τ ά ρ η, Ὁ Ἐπίσκοπος Κίτρους Νικόλαος καὶ ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1878 εἰς τὴν Μακεδονίαν, «Μνημοσύνη» 1(1967)87-99.

δήθεν υποκίνησε τὸ λαϊκὸ αἴτημα. Καὶ στὴ Μητρόπολη Βεροίας τοποθετοῦν τὸν Προκόπιο. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ ἀφήνει μιὰ ἔντονη πικρία στὸ Νικόλαο, ποὺ ἀσφαλῶς ἐπιτείνει τὴν ἔμφυτη ἀποστροφή του πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸ —καὶ κάθε εἶδους— κατεστημένο τῆς ἐποχῆς του. Σ' ἓνα παράρτημα τῶν ἀπομνημονευμάτων του, ποὺ τιτλοφορεῖται «Τὰ τοῦ Ἁγίου Βεροίας κλπ.» ἐκθέτει μὲ κάθε λεπτομέρεια τὸ ζήτημα αὐτὸ καὶ τὸ συσχετίζει μὲ τὴν ἐπανάσταση. «Ἄν», γράφει, «κατὰ Μάϊον τοῦ 1877 ἤθελε μὲ διορίσει ἡ Ἁγία τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ μητροπολίτην Βερροίας, κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1878, ἤθελεν ἐπαναστήσει οὐχὶ μόνον τὸ Κολινδρὸν καὶ ἡ Πιερία ἀλλ' ἡ Βέρροια, ἡ Νάουσα, τὸ Βελβενδόν, τὸ Καταφύγι καὶ τόσα ἄλλα μέρη. Ἄλλ' ὄψονται οἱ Ἅγιοι Πατέρες. Ὅψονται οἱ φαρισαϊκῶς καπηλευόμενοι τὸ ὄνομα, τὸ ἱερὸν ὄνομα τῆς Ἁγίας ὄντως τοῦ Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἐκκλησίας».

Κομπορρημοσύνη θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθῆ ἡ συσχέτιση τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ἐπαναστάσεως μὲ τὴν ἐγκαιρὴ τοποθέτηση τοῦ Νικολάου στὴ Μητρόπολη Βεροίας. Ἡ ἐξέλιξη ὁμως τῶν γεγονότων φαίνεται νὰ τὸν δικαιώνει.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς νέες πληροφορίες τῶν «Ἀπομνημονευμάτων» γιὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1878, πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ ἀξία τοῦ χειρογράφου εἶναι πολύπλευρη. Περιγράφει μὲ προσοχὴ τὴν κοινωνικὴ δομὴ καὶ τὴν οἰκονομία τῶν χωριῶν τῆς Ἐπισκοπῆς Κίτρους, ποὺ διακρίνονται σὲ κεφαλοχώρια καὶ σὲ τσιφλίκια. Ἐξηγεῖ τὸ φορολογικὸ σύστημα, τόσο στὴ θεωρία ὅσο καὶ στὴν πράξη. Δίδει πολὺτιμες καὶ ἀκριβεῖς δημογραφικὲς καὶ τοπωνυμικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν Πιερία, καθὼς καὶ γιὰ τοὺς κλέφτες τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς γύρω περιοχῆς. Τέλος, σκιαγραφεῖ, μὲ ἀδρὲς γραμμές, τὶς σχέσεις τοῦ κολλήγου-χωρικοῦ μὲ τοὺς πλούσιους τσιφλικάδες-Ἰωμανοὺς καὶ Χριστιανοὺς. Ὁ Νικόλαος εἶναι ἐξαιρετικὰ παραστατικὸς στὴν περιγραφή τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν καταστάσεων ποὺ καταγράφει.

«Οἱ κάτοικοι καὶ καλλιεργηταὶ τῶν τσιφλικίων», σημειώνει, «δὲν ἔχουν ἰδιόκτητον τὴν οἰκίαν ἢν κατοικοῦσι, οὐδὲ τὴν γῆν ἢν καλλιεργοῦσιν. Οἱ πλεῖστοι... εἶναι καταχρεωμένοι εἰς τοὺς ἰδιοκτῆτας, οἵτινες δανείζοντες ἐνὶ ἐκάστῳ... κερμάτιά τινα πρὸς ἀγορὰν ζεύγους βοῶν, ἔπειτα διὰ τῆς τοκογλυφίας ὑποδουλοῦσιν αὐτούς. Ἐκ τῶν 100 κοιλῶν, ὁ χωρικός ὀφείλει νὰ ἀφαιρέσῃ α) διὰ τὴν σπορὰν 10-12 κατὰ μέσον ὄρον β) διὰ τὴν δεκάτην, ἄλλα 12. Νὰ ὑποστῆ πάσας τὰς ζημίας ἀπὸ τοῦ θερισμοῦ... 6% κατὰ μέσον ὄρον. Ἐκ τῶν ὑπολειφθησομένων 70 % θέλει δώσει τὸ ἥμισυ τῷ ἰδιοκτῆτῃ. Ὡστε ἐκ τῶν 100 κοιλῶν τοῦ ὀδυνηροῦ χωρικοῦ μένει μὲ τὰ 35 μόνον».

Αὐτὰ ὁμως στὴ θεωρία μόνο. Γιατὶ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη —ἐποχὴ πολέμου

μὲ τὴ Ρωσία—οἱ πρόσθετες ἐπιβαρύνσεις διαδέχονται ἢ μιὰ τὴν ἄλλη: «βοήθεια στρατιωτικὴ», «συνεισφορά διὰ ἵππους», «βοήθεια τοῦ Κράτους», «δάνεια ἀναγκαστικά»—καὶ ἀγύριστα, προσθέτει ὁ Νικόλαος. Τὰ βάρη τῶν Χριστιανῶν πολλαπλασιάζονται ἀπὸ τὶς αὐθαιρεσίες τῶν εἰσπρακτόρων. Μόνη ἐξάιρεση σ' αὐτὴ τὴν καταδυνάστευση ἀποτελεῖ τὸ γειτονικὸ μουσουλμανικὸ χωριὸ τῶν Κιρκασίων, ἢ Τόχοβα, ὅπου ἡ εἰσπραξὶ τῆς δεκάτης παίρνει ἄλλη μορφή, ὅπως χαριτωμένα περιγράφει ὁ Νικόλαος:

«Οἱ Κιρκάσιοι εἶναι γεωργικὸς λαός... ἀλλὰ κλέπται συστηματικοί... Φίλος μου τὶς, ἐνοικιάσας τὴν δεκάτην τῆς Τοχόβης... ἐσκέφθη νὰ παρακαλέσῃ τὸν Χότζαν τοῦ χωρίου, ὃν εἶχεν ὑποχρεώσει προηγουμένως ἰκανῶς, ἵνα προτρέψῃ καὶ νουθετήσῃ αὐτοὺς ὅπως μὴ κλέπτωσι τὸ δίκαιόν του (κρύπτοντες τὰ προϊόντα των). Ὁ Χότζας... τὸν διαβεβαίωσεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑποπεύῃ μηδὲ τὴν ἐλαχίστην κατάχρησιν ἐκ μέρους τῶν Κιρκασίων... “Ἐφ’ ὅσον” τῷ εἶπεν, “εἶσαι εἰς τὸ χωρίον ἐντός, καὶ ἐφ’ ὅσον εἶσαι δεκατιστής, μὴ ἔχῃς τὸν ἐλάχιστον φόβον· διότι οὔτε τὸ ἀληθὲς ποσὸν τῶν προϊόντων των θὰ ἀποκρύψωσιν ἀπὸ σέ, οὔτε τὰς ἀποθήκας σου θὰ ἐπιβουλευθῶσιν. Ἄλλ’ ἀφ’ οὗ λάβῃς ὄλην τὴν δεκάτην καὶ ἐξοφλήσῃς, μάθε ὅτι οὔτε αἱ ἀποθήκαι σου εἶναι ἀσφαλεῖς ἐντός τοῦ χωρίου οὔτε σὺ ἐκτός τοῦ χωρίου δέκα βήματα”».

Στὰ χωριὰ-τσιφλίκια, ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ ἰδιοκτήτη, ὁ σούμπασης—συνήθως Τουρκοαλβανός—ἔχει ἐξουσία ἀπολύτου περίπου ἄρχοντος στὴν περιουσία, τὴν τιμὴ καὶ τὴ ζωὴ ἀκόμη τῶν κολλήγων. Εἶναι τέτοια ἡ ἀσυδοσία του, τόσο φοβερὴς οἱ αὐθαιρεσίες του, ὥστε ὀλόκληρες σελίδες τῶν «Ἀπομνημονευμάτων» καταντοῦν ἀγχώδης καταγραφὴ ἑνὸς ἀτέλειωτου μαρτυρίου τῶν Χριστιανῶν.

Περὶ σσότερο ὅμως ἀπὸ τὰ καθημερινὰ δεινὰ τοῦ ποιμνίου του, τὸ Νικόλαο τὸν ἀποσχολοῦν οἱ μακροχρόνιες ἐπιπτώσεις ποὺ ἔχει τὸ καθεστῶς τῆς δουλείας στὴν κοινωνικὴ, οἰκονομικὴ καὶ ἠθικὴ ὑπόσταση τῶν Χριστιανῶν. Ἰδιαίτερα τὸν συγκλονίζει μιὰ σκηνὴ ποὺ βλέπει νὰ ἐπαναλαμβάνεται στὶς διάφορες περιοδεῖες του στὰ χωριὰ τῆς ἐπισκοπῆς του:

«Ἐτυχε νὰ κάθωμαι», γράφει, «εἰς τὴν οἰκίαν ἣν μοὶ ὄριζον διὰ κατοικίαν καὶ ὁ Τουρκαλβανὸς γιασακτζῆς μου νὰ ἴσταται ἐνώπιόν μου ἐσταυρωμέναις ταῖς χερσίν. Ἦρχοντο οἱ πρόκριτοι τοῦ χωρίου νὰ μοὶ εἶπουν τὸ “καλῶς ὄρισες”. Ὁμολογῶ δὲ ὅτι μὲ ἠγάπων καὶ μὲ ἐσέβοντο καὶ εὔρισκον παρ’ ἐμοὶ προστασίαν. Αἶ, λοιπόν, ἡ παρουσίαςίς των ἐγένετο κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον: εἷς ἕκαστος εἰσερχόμενος, πρῶτον προσέβλεπε καὶ ἐπολυχρόνιζε τὸν ἀγᾶν, τὸν ὑπερήρητον μου, μὲ τὸ “πολλὰ τὰ ἔτη σ’, ἀγᾶ μ’ καὶ μὲ βαθυτάτην ὑπόκλισιν, καὶ ἔπειτα προσηγόρευε ἐμὲ μετὰ θάρρους “καλῶς ὄρισες Γέροντα”. Οἱ δυστυχεῖς! Τοιαῦτα τεκμήρια τῆς ταπεινώσεως καὶ τοῦ ἐξευτελισμοῦ... δύναμαι νὰ ἀπαριθμήσω πολλά».

Κοντά στη μόνιμη άθλιότητα, ό πόλεμος δημιουργεί συνθήκες χάους στη Μακεδονία, καθώς κάθε έννοια αρχής καταλύεται. Έπιδρομές Γκέγκηδων διαδέχονται ή μία την άλλη και ό πληθυσμός φθάνει στα έσχατα όρια άντοχής, όπως πιστοποιεί και μία πολυσέλιδη έκθεση από τó Βελβενδό, πού βρέθηκε στο Άρχείο του Νικολάου.

Μόνον αν γίνουν κατανοητές πλήρως οι συνθήκες διαβίωσης πού επικρατούσαν στη Μακεδονία την εποχή εκείνη, θά μπορούσαμε νά συνειδητοποιήσουμε τó νόημα τών διαπιστώσεων στις όποιες καταλήγει ό Νικόλαος: «Έστω δέ και ό ψυχρότερος τών ανθρώπων... κριτής, αν ταύτα πάντα δέν δικαιολογοΰσι μίαν επανάστασιν πρós ανατροπήν τοιούτου καθεστώτος! Κρινέτω δέ ανεξαρτήτως τής Μεγάλης έλληνικής ιδέας, ανεξαρτήτως πάσης άλλης ήθικωτέρας και ανθρωπινωτέρας αρχής! Και άποφηνάσθω, αν, όχι ως Έλληνες, όχι ως Μακεδόνες Όλύμπιοι, όχι ως έθνος έχον ιστορίαν ούχι τήν ταπεινοτάτην, άλλ' ως άνθρωποι άπλώς οι κάτοικοι τής Πιερίας, έχοντες τά αυτά δίκαια πρós τούς τυράννους των, δεδωρημένα παρά του Θεού... δέν ώφειλον νά αναπετάσωσι τήν σημαίαν τής ανατροπής τοιούτου άπανθρώπου, τοιούτου σατανικού καθεστώτος!».

Ό Νικόλαος δέν είναι μονομερής στις επικρίσεις του. Ούτε προσπαθεί νά έξωραΐσει καταστάσεις ή νά κολακεύσει πρόσωπα. Γι' αυτό, όπως άνάγλυφη παρουσιάζει τήν καταδυνάστευση του Χριστιανού από τόν Τουρκο κυριάρχη και τά τοπικά όργανά του, με τόν ίδιο τρόπο άφήνει τó νυστέρι νά ψαύσει θεσμούς και καταστάσεις στη δική του παράταξη. Οικτίρει τήν έλληνική παιδεία, πού ένω έντυπωσιάζει με τά περιφανή εκπαιδευτικά ιδρύματα τών κέντρων, παρουσιάζει εικόνα όδυνηρής έγκαταλείψεως και έξαθλιώσεως στα χωριά.

Όχι χωρίς πάθος, έξαπολύει μύδρους κατά τών συντοπιτών του Κολινδρινών για τή στάση τους κατά τήν επανάσταση. Τούς κατηγορεί ότι όχι μόνον δέν τή συνέδραμαν, αλλά και προσπάθησαν νά τήν καταστρέψουν, προδίδοντάς τη στους Τούρκους. Θα πρέπει έδω νά πούμε ότι πράγματι ή στάση όρισμένων προυχόντων δικαιολογεί τήν άυστηρή γλώσσα του Έπισκόπου, αλλά ή γενίκευση τής κατηγορίας κρίνεται υπερβολική, άφου από στοιχεία του ίδιου του Νικολάου προκύπτει ή εύρεία συμμετοχή Κολινδρινών στα επαναστατικά σώματα.

Έτσι όπως ζεί, πλάι στο χωρικό και συμπάσχει μ' αυτόν, ό Νικόλαος, δέν μπορεί νά καταλάβει ούτε νά άνεχθεί όρισμένες έներγείες εκπροσώπων τής Έκκλησίας. Γνωρίζει ότι «ό Έπίσκοπος όφείλει νά μή δώση καμμίαν ύποψίαν ότι ευνοεί μάλλον τά συμφέροντα του Λαού, ή τά του Δοβλετίου». Άλλά έκτός από τήν αναγκαία αυτή προσοχή, δέ δέχεται συμβιβασμούς, κι άκόμη περισσότερο αυθαιρεσίες τών κληρικών άπέναντι στους χωρικούς χριστιανούς. Γι' αυτό και μέσα από τις σελίδες τών «Άπομνημονευμάτων»

του ἀναδύεται ἓνα δριμύ, ὅσο καὶ σπάνιο γιὰ ἱεράρχη, «Κατηγορῶ»: «Τινὲς τῶν ἐπισκόπων», σημειώνει, «ἐκ περισσοῦ ποθοῦντες τὴν φιλίαν τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν ὅπως ὅσιν ἰσχυροὶ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἐν πᾶσι μὲν, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν εἴσπραξιν τῆς ἀρχιερατικῆς τῶν ἐπιχορηγήσεως, ἀμελοῦσι τὸ παράπαν τὸ μέγα τοῦτο καθήκον των» (τῆς ὑπερασπίσεως δηλ. τῶν Χριστιανῶν).

Δὲν παραγνωρίζει, βέβαια, ὁ Νικόλαος ὅτι ἡ συλλογὴ τῆς ἀρχιερατικῆς ἐπιχορηγήσεως, ἐφόσον μισθός δὲν ὑπῆρχε, ἦταν ἀναγκαῖο κακό, ἀφοῦ μάλιστα τὸ Πατριαρχεῖο ἀπαιτοῦσε ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς «πολυωνύμους φόρους», ὅπως τὰ «φιλότιμα», «τὰς πατριαρχικὰς ἐπιχορηγήσεις», «τὰς συνδρομὰς τῶν θεολογικῶν σχολῶν», «τὰς ἐκτάκτους συνδρομὰς διὰ τὸ κοινὸν ταμεῖον» καὶ γιὰ ἀγορὰ βιβλίων, περιοδικῶν κ.λ.

Ἐκεῖνο, ὅμως, ποῦ δὲ συγχωρεῖ ὁ Νικόλαος εἶναι ὁ φιλοτουρκισμὸς ὀρισμένων ἀρχιερέων, ποῦ εἶναι συνάρτηση προσωπικῶν συμφερόντων. «Τρέμουσι», τονίζει, «μὴ τυχὸν ἐξαλειφομένης τῆς πολιτικῆς δουλείας ἐκλείψη καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ, ἐν ἧ καὶ μόνῃ εὐρίσκουσι πλουτισμὸν καὶ ἰσχύν».

Ὅσο περίεργο κι ἂν φαίνεται, τὸ μόνο παρήγορο φῶς στὴ ζωὴ τῶν Χριστιανῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Πιερίας προέρχεται ἀπὸ τὴν παρουσία τῶν κλεφτῶν —«τῶν μαύρων»— ὅπως ἀποκαλοῦνται ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς. Τὸ φιλελεύθερο καὶ υπερήφανο φρόνημα τῶν ἐνόπλων αὐτῶν, ποῦ συνεχίζουν παράδοση αἰώνων, δημιουργεῖ στοὺς χωρικοὺς ἐλπίδες μελλοντικοῦ λυτρωμοῦ, ἄσχετα ἂν πολλὰς φορές, ἡ παρουσία τους ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα νὰ ξεσπᾷ πάνω στὰ χωριά ἡ μανία τῶν καταδιωκτικῶν ἀποσπασμάτων.

Ὁ ποθητὸς αὐτὸς λυτρωμὸς ἄρχισε νὰ φαίνεται πιθανὸς τὸ 1875-1876, ὅταν οἱ σλαβικοὶ λαοὶ τῆς Βαλκανικῆς ἐξεγέρθηκαν κατὰ τῶν Τούρκων. Στὸ ἐλεύθερο ἑλληνικὸ κράτος —ἀπροετοίμαστο στρατιωτικὰ καὶ ψυχολογικὰ— ἡ Κυβέρνηση πίστευσε ὅτι ἡ κρίση θὰ ρυθμιζόταν μὲ παρέμβαση τῶν Δυνάμεων. Γι' αὐτὸ υἱοθέτησε πολιτικὴ οὐδετερότητα καὶ τὸ μόνο ποῦ ζητοῦσε ἦταν νὰ γίνουν ἴσες παραχωρήσεις στοὺς Σλάβους καὶ Ἕλληνες ὑποδούλους τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Οἱ ὑπολογισμοὶ αὐτοὶ ἦταν ἀνεδαφικοί. Ἡ Τουρκία δὲν ὑποχωροῦσε στὶς πιέσεις τῶν Δυνάμεων, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ Ρωσία νὰ τῆς κηρύξει τὸν πόλεμο, τὸν Ἀπρίλιο 1877. Μετὰ ἀπὸ δεκάμηνο ἀγώνα, τὰ ρωσικὰ στρατεύματα ἔφθασαν στὰ πρόθυρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀνάγκασαν τὸ σουλτάνο νὰ δεχθεῖ, στὶς 3 Μαρτίου 1878, τὴ Συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου.

Ὅσο καιρὸ διαρκοῦσε ἡ ἀναποφασιστικὴ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἐπαναστατικὲς ἐταιρεῖες στὸ Βασίλειο καὶ ὁπαδοὶ τους σ' ὅλες τὶς ὑπόδουλες ἑλληνικὲς ἐπαρχίες τῆς Τουρκίας δραστηριοποιούνταν γιὰ τὴ στιγμή ποῦ θὰ διδόταν τὸ σύνθημα τῆς γενικῆς ἐξεγέρσεως. Τὰ «Ἀπομνημο-

νεύματα» του Νικολάου μᾶς δίδουν με πολλή ζωντάνια την εικόνα τῆς προετοιμασίας στη Μακεδονία και ιδιαίτερα στις περιοχές Ὀλύμπου, Πιερίας, Βεροίας, Σερβίων, Κοζάνης και Θεσσαλονίκης.

Τὴν πρωτοβουλία τῶν κινήσεων εἶχε ἀρχικὰ ἡ μυστικὴ ἑταιρεία «Ἀδελφότης» με ἔδρα τὴν Ἀθήνα καὶ με παρακλάδια σὲ πολλές πόλεις τῆς ἐλευθέρης καὶ ὑπόδουλης Ἑλλάδας. «Ἀπόστολοι» τῆς «Ἀδελφότητος» ἐφθάναν στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου εἶχαν ἐπαφὲς με ἡγετικά στελέχη τῆς ἑλληνικῆς παροικίας γιὰ τὴ μύηση προσωπικοτήτων σ' ὅλα τὰ κέντρα τοῦ ἐσωτερικοῦ. Ὁ προσηλυτισμὸς γινόταν, κυρίως, με συνδέσμους, οἱ ὅποιοι, λόγῳ τῆς φύσεως τῶν ἐργασιῶν τους, μποροῦσαν νὰ μετακινοῦνται ἀπὸ τὴ μία πόλη στὴν ἄλλη χωρὶς νὰ κινοῦν ὑποψίες. Ὅσοι συμφωνοῦσαν με τὶς ἀρχὲς τῆς «Ἀδελφότητος» ἔδιδαν τὸν ὄρκο τῆς Ὀργανώσεως.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς «ἀποστόλους» αὐτοῦς, ὁ φοιτητὴς τῆς ἰατρικῆς στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Κυβερνίδης, ἀπὸ τὸ Βλαχολίβαδο, ἐπισκέφθηκε τὸ Νικόλαο στὶς 7 Σεπτεμβρίου 1876. Με ἐνθουσιασμό, ἀλλὰ καὶ πολλὴ ἀπερίσκεπεια, τοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι ἡ «Ἀδελφότης» σχεδίαζε νὰ ὀργανώσει ἐπαναστάσεις. Γι' αὐτὸ τοῦ ζήτησε νὰ μνηθεῖ κι αὐτός. Ὁ Νικόλαος, ὅμως, ποὺ γνώριζε ὅτι ἀνάλογες ἐνθουσιώδεις ἐνέργειες, χωρὶς κεντρικὴ κατεύθυνση καὶ ἔγκριση τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, εἶχαν παλαιότερα καταλήξει σὲ συμφορές, ἀρνήθηκε νὰ γίνῃ μέλος τῆς «Ἀδελφότητος», πρὶν βεβαιωθεῖ ὅτι τὸ κίνημα ἦταν σοβαρό. Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ Κυβερνίδης καὶ ἄλλοι παράγοντες τῆς «Ἀδελφότητος» στὴ Θεσσαλονίκη χρησιμοποίησαν τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου Κίτρους γιὰ νὰ προσελκύσουν ὀπαδοὺς, σὲ σημεῖο ποὺ τὸ πράγμα ἐφθασε στ' αὐτιά τοῦ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης. Ὁ Ἰωακεῖμ, εὐφυῆς, προσεκτικὸς καὶ πονηρὸς κληρικὸς, γνώριζε, ἀπὸ τὶς στενὲς σχέσεις ποὺ διατηροῦσε με τὸ γενικὸ πρόξενο Βατικιώτη, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν εἶχε ἀκόμη ἐγκαταλείψει τὴν πολιτικὴ τῆς οὐδετερότητας. Φοβόταν, λοιπόν, μήπως οἱ φῆμες ποὺ κυκλοφοροῦσαν φθάσουν στ' αὐτιά τῶν Τούρκων καὶ κινδυνεύσει ὄχι μόνο ὁ Νικόλαος, ἀλλὰ κι ἡ ἔθνικὴ ὑπόθεσις. Γι' αὐτὸ, μαζί με ὑπηρεσιακὰ ἔγγραφα πρὸς τὴν Ἐπισκοπὴ Κίτρους, ἐσώκλεισε, χωρὶς σφραγίδα, ὑπογραφή καὶ ἀποδέκτη, ἰδιόχειρη ἐπιστολὴ του, στὴν ὁποία ἔγραφε ὅτι με λύπη του πληροφορήθηκε ὅτι «ἐξημμέναι κεφαλαὶ διενεοήθησαν καὶ ἐνεργοῦσι τὰ ἀκατόρθωτα», ὅτι μεταξὺ τῶν κατηχηθέντων περιλαμβάνεται ὁ Νικόλαος, καὶ κατέληγε με τὴν περίτεχνη, ὅσο ὅμως καὶ φοβερὴ διατύπωση: «Πῶς δὲν λυπεῖσαι τοὺς χριστιανούς σου; Πῶς ἀποφασίζεις πρόωρα νὰ ἀπέλθῃς εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος;».

Περὶ τὸ, βέβαια, νὰ δηλωθεῖ ὅτι ὁ Νικόλαος ἔσπευσε νὰ διαφεύσει πάντα «τὰς τοιαύτας ραδιουργίας».

Λίγους μῆνες ἀργότερα, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1877, ἡ διεθνὴς κατάστα-

ση ἄλλαξε. Οἱ Μεγάλες Δυνάμεις ἔδειξαν στὴ Διάσκεψη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὅτι ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὰ δίκαια τῶν Ἑλλήνων καὶ ὅτι ἡ Ρωσία ἐτοίμαζε πόλεμο γιὰ νὰ προστατεύσει τοὺς Σλάβους τῆς Βαλκανικῆς. Μπροστὰ στὸν κίνδυνο αὐτό, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔδωσε τὴ συγκατάθεσή της γιὰ τὴν κινήσει τῶν δυνάμεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ—ἐλευθέρου καὶ ὑποδούλου. Οἱ δύο κυριότερες ἐπαναστατικὲς ἐταιρεῖες τῶν Ἀθηνῶν, ἡ «Ἐθνικὴ Ἄμυνα» καὶ ἡ «Ἀδελφότης», ἐνώθησαν σὲ μιὰ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ, ὅπου μετεῖχαν γνωστὰ ὀνόματα τῶν Ἀθηνῶν, ὅπως οἱ Π. Καλλιγᾶς, Στ. Δραγούμης, Ἰωάννης Μεσηνέζης, Λ. Μελάς. Μὲ ὁδηγίους ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ πρὸς τοὺς πράκτορες της καὶ τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν πρὸς τὰ Προξενεῖα, ἄρχισαν νὰ δραστηριοποιῶνται σ' ὅλα τὰ κέντρα «οἱ τὰ πρῶτα κρατοῦντες». Στὴ Μακεδονία τὸ γενικὸ συντονισμὸ ἀνέλαβε ὁ γενικὸς πρόξενος Θεσσαλονίκης Κωνσταντῖνος Βατικιώτης.

Μιὰ νύχτα τοῦ Ἰανουαρίου χτυπᾶ πάλι ἡ πόρτα τῆς Ἐπισκοπῆς στὸν Κολινδρό. Ἐπισκέπτῃς τοῦ Νικολάου, αὐτὴ τὴ φορὰ, εἶναι ὁ ἀγαπητὸς του Παῦλος Πατραλέξης, ἀρχηγέτης τῶν Βλάχων τοῦ Σελίου στὸ Βέρμιο, μὲ τεράστια ἐπιρροή σ' ὅλη τὴν περιφέρειαν Βέροιας-Νάουσας, καθὼς καὶ στὴν Πιερία. Φέρνει μαζί του τὸν κανονισμὸ τῆς «Ἀδελφότητος». Ὁ Νικόλαος δὲ γνωρίζει τίς πολιτικὲς ἐξελίξεις στὴν Ἀθήνα. Οὔτε καὶ τὴν πρόοδο τῆς ἐργασίας στὸ μακεδονικὸ χῶρο. Τὸν ἐντυπωσιάζουν, βέβαια, τὰ ὀνόματα τῶν μνημένων στὶς ἐπαρχίες ποῦ τοῦ ἀνακοινῶναι ὁ Πατραλέξης: Ἄλφρεδ Ἄμποτ στὴ Θεσσαλονίκη, Ἀναστάσιος Τσιούπελης στὴ Βέροια, Περδικάρης στὴ Νάουσα, Γ. Ζήσης στὸ Βελβενδὸ καὶ ὁ μητροπολίτης Σερβίων στὴ Κοζάνη. Ἀλλὰ διστάζει ἀκόμη. Ἀποσύρεται στὸ δωμάτιό του γιὰ νὰ βρεῖ λύση στὸ πρόβλημά του. Ἡ προσχώρησις τοῦ Ἐπισκόπου στὴν ἐπαναστατικὴ ἰδέα δὲν προδικάζει προσωπικὲς μόνον περιπέτειες καὶ θυσίες. Μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει καὶ σὲ πλήρη καταστροφὴ τοῦ ποιμνίου του. Ὅπως δὲν ὄραιοποιεῖ καταστάσεις ὁ Νικόλαος, ἔτσι δὲν ἠρωοποιεῖ καὶ τὸν ἑαυτό του. Πόση ἀνθρώπινη δειλία δὲν ἀναδίδουν οἱ δύο ἐκεῖνες σελίδες, μέσα στὶς ὁποῖες περιγράφει τὸ δίλημμά του! Ἀντιήρωας, λοιπόν, ὁ Νικόλαος τὴ στιγμὴ τῆς μεγάλης ἀποφάσεως.

Χαράματα τὸ ἄλλο πρωί, κάθιδρος ἀπὸ τὴν ὀλονύκτια ἀγωνία, ἀλλὰ ἡρεμὸς πλέον, ἀνακοινῶναι στὸν Πατραλέξη: Ναί, τάσσεται μὲ τὴν ἐπανάσταση, καὶ θὰ ἐργασθεῖ ἀποφασιστικὰ γιὰ τὴ διάδοσις τῆς ἰδέας, καὶ θὰ λάβει ἐνεργὸ μέρος στὸν ἀγῶνα ποῦ θὰ ἀκολουθήσει.

Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτό, καθὼς διαβάσει κανεὶς τὰ «Ἀπομνημονεύματα», γίνεται μάρτυρας τῆς ριζικῆς ἐσωτερικῆς ἀλλαγῆς ποῦ συντελεῖται στὴν προσωπικότητα τοῦ Νικολάου. Ἔτσι, ὅπως ὑφαίνει, ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριό, τὸ συνωμοτικὸ ἴσθιο τοῦ ξεσηκωμοῦ, ὁ ἄσημος ἱεράρχης τῆς μικρῆς καὶ ἀπόμερης Ἐπισκοπῆς Κίτρους, μεταμορφώνεται σιγὰ σιγὰ σὲ ἐθνεγέρτη

μὲ ἐμφανὴ τὰ χαρακτηριστικὰ ἐνὸς Κοσμᾶ Αἰτωλοῦ, ἐνὸς Παπαφλέσσα, ἐνὸς Γερμανοῦ Καραβαγγέλη...

Ὁ Παῦλος Πατραλέξης γίνεται ὁ στενός του σύμβουλος καὶ ὁ σύνδεσμός του μὲ τὸν πρόξενο Βατικιώτη καὶ τοὺς μνημένους «ἀδελφοὺς» στὸ χωρὸ μεταξὺ Κολινδροῦ-Κατερίνης-Βέροιας-Νάουσας καὶ Θεσσαλονίκης.

Ἀπέναντι στοὺς Κολινδρινούς ὁ Νικόλαος εἶναι ἐπιφυλακτικός. Γι' αὐτὸ κι ἀρχίζει τὸ ἔργο τῆς μνήσεως στὰ χωριά, μὲ περιοδεῖα στὸ τμήμα Κίτρους-Κολινδροῦ, ὅπου μὲ μεγάλη προσοχὴ πλησιάζει «τοὺς φρονιμότερους», ὅπως λέει. Σὲ κάθε χωριό, σὲ κάθε μοναστήρι, βρῖσκει ἀνθρώπους ποὺ ἀσπάζονται μὲ ἐνθουσιασμό τὸ κήρυγμά του. Ὁ Νικόλαος καταγράφει τὰ ὀνόματα καὶ τὶς ἀντιδράσεις ὄλων τῶν προσηλύτων του. Πουθενὰ ἢ λυποψυχία, πουθενὰ ἢ προδοσία. Στὴν περιοχὴ τοῦ Παλατίου τὸ φρόνημα τῶν κατοίκων εἶναι τόσο ἀκμαῖο, ὥστε ὁ Νικόλαος ἐγκαταλείπει τὴ συνηθισμένη συνωμοτικὴ ἐπιφυλακτικότητά του.

Στὸ χωριὸ Μποτάγια «ἡ κατήχησις», γράφει, «ἐγένετο κοινὴ σχεδόν! Λέγω σχεδόν διότι μόνον αἱ γυναῖκες δὲν ἐκατηχήθησαν... Ὅλοι ὁμοῦ ἐν συνελεύσει μοὶ ἐπρότειναν τὸ ζήτημα. Πότε θὰ ἐλευθερωθῶμεν, γέροντα; Ἔχομεν καμμίαν ἐλπίδα τὴν ἀνοιξιν; Εἶπέ μας, καὶ εἴμεθα ἔτοιμοι! Συγκινηθεῖς ἐκ τῆς προθυμίας των, ὁμολογῶ παρεξεστράτην ἐκεῖ τῶν ὀρίων τῆς μυστικότητος καὶ φρονήσεως καὶ λίαν ριψοκινδύνως εἶπον ἐνώπιον πάντων ὅτι μετ' ὀλίγους μῆνας θὰ γεινῆ ἀνάγκη νὰ λάβωμεν τὰ ὄπλα καὶ ὅτι πρέπει νὰ εἶναι ἔτοιμοι εἰς τὴν πρόσκλησίν μου... Ὁ μικρότερος αὐτῶν... δεκαπενταετής, νέος, ὠραῖος, καὶ εὐζωνος παῖς... ἀκούσας τοὺς λόγους μου ἀνεπήδησε καὶ ἀπομακρυνθεὶς μικρὸν ἤρξατο νὰ κράζη πηδῶν καὶ χειρονομῶν "Ἄχ, θὰ τὸ ζώσω"»!

Πρὸς τὰ τέλη Δεκεμβρίου ὅλα τὰ χωριά τῆς Ἐπισκοπῆς Κίτρους εἶχαν μνηθεῖ. Ἀπὸ τὸν Πατραλέξη ὁ Νικόλαος μάθαινε ὅτι ἀνάλογη προεργασία εἶχε συντελεσθεῖ στὶς περιφέρειες Σιάτιστας, Κοζάνης, Καταφυγίου, Βέροιας, Νάουσας καὶ σ' ὀλόκληρην τὴν Πιερία καὶ τὸν Ὀλύμπο. Ἐκεῖνο ποὺ δὲ γνώριζε ἦταν ὅτι ἡ μύηση εἶχε ἐπεκταθεῖ σ' ὅλη τὴ Μακεδονία, στὶς περιοχὰς Καβάλας-Σερρῶν, Ἐδεσσας-Φλώρινας-Μοναστηρίου καὶ Κορυτσᾶς ἀκόμα. Καθὼς πλησιάζει ἡ στιγμὴ τῆς δράσεως, ὁ Ἐπίσκοπος μὲ τὸν Πατραλέξη καταστρώνουν τὸ σχέδιο ἐπιχειρήσεων. Ἐπισημαίνουν τὰ κατάλληλα σημεῖα γιὰ τὴν ἀπόβαση ὄπλων καὶ σωμάτων ἐθελοντῶν, ρυθμίζουν θέματα μεταφορῶν, ἐπιμελητείας καὶ στρατολογίας, ἐξετάζουν τοὺς καλύτερους τρόπους γιὰ τὴ διασφάλιση τῶν γυναικοπαίδων. Τὶς προτάσεις τους μεταφέρει ὁ Πατραλέξης στὸ Βατικιώτη, γιὰ νὰ ληφθοῦν ὑπόψη στὴν προετοιμασία τοῦ γενικοῦ σχεδίου.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ, στὴν ὄρεινὴ χώρα τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Πιερίων, οἱ συμμορίες τῶν κλεφτῶν εἶχαν σιγὰ σιγὰ μετατραπῆ σὲ ἀνταρτικὰ σώματα.

Παλαιοὶ λήσταρχοι, ὅπως ὁ Καραπατάκης, ὁ Βαγγέλης Χοστέβας, ὁ Παναγιώτης Καλόγηρος, οἱ ἀδελφοὶ Δημος καὶ Ἀχιλλέας Χατζάρου, καὶ πολλοὶ ἄλλοι, μεταμορφωμένοι τώρα σὲ ὄπλαρχηγούς, κηρύσσουν τὴν ἐπανάσταση.

Ἰανουάριος τοῦ '78. Ὅλα πλέον εἶναι ἔτοιμα στὸ μακεδονικὸ χῶρο. Ὁ τόπος, ὅμως, εἶναι σχεδὸν ἄοπλος. Τὰ ἐλάχιστα ὄπλα ποῦ ὑπάρχουν εἶναι παμπάλαια. Θὰ πρέπει, λοιπόν, οἱ ἐπαναστατικὲς ἐταιρεῖες τῶν Ἀθηνῶν νὰ προωθήσουν στὴ Μακεδονία, τὸ ταχύτερο δυνατόν, ὄπλισμὸ καθὼς καὶ ἐμπειροὺς ἀξιωματικούς γιὰ νὰ κατευθύνουν τὸν ἀγώνα.

Τὶς μέρες ἐκεῖνες στὸ ἐλεύθερο Βασίλειο ὁ πυρετὸς τῆς προετοιμασίας εἶχε φθάσει στὸ κατακόρυφο. Τὰ πρῶτα καράβια, μὲ Κρητὲς ὄπλαρχηγούς καὶ πολεμοφόδια, εἶχαν ἤδη φύγει γιὰ τὴ Μεγαλόνησο, ἐνῶ ἄλλες ομάδες εἶχαν εἰσδύσει στὴ Θεσσαλία μέχρι τὸ Πήλιο. Οἱ Ἠπειρωτὲς ἔκαναν τὶς τελευταῖες προετοιμασίες τους ἀπὸ δύο θέσεις ἐκκινήσεως: τὴν ἑλληνοτουρκικὴ μεθόριο, πρὸς τὴν Ἄρτα, καὶ τὴν Κέρκυρα. Ἀπὸ τὴ δική τους πλευρά, οἱ Μακεδόνες τῶν Ἀθηνῶν συνέστησαν τὴ Μακεδονικὴ Ἐπιτροπὴ, γιὰ νὰ κατευθύνει τὸν ἀγώνα στὴ Μακεδονία, σὲ στενὴ συνεργασία μὲ τὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ.

Μακριὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς ἐξελίξεις, στὸν Κολινδρὸ ὁ Νικόλαος εἰδοποιεῖται ξαφνικὰ ἀπὸ τὸν Πατραλέξη ὅτι 500 ἐμπροσθογεμὴ ὄπλα πρόκειται νὰ ξεφορτωθοῦν, νύχτα, σὲ ἀκτὴ τῆς Πιερίας. Τὰ στέλνουν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα μέσω Θεσσαλονίκης. Εἶναι πλέον σαφὲς ὅτι ἡ προετοιμασία εἰσέρχεται στὴν τελικὴ τῆς καὶ πιὸ ἐπικίνδυνη καμπή. Βλάχοι τοῦ Σελίου, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίβλεψη συγγενῶν τοῦ Πατραλέξη, μαζί μὲ ἄνδρες τοῦ ληστανταρτικοῦ σώματος τοῦ Βαγγέλη Χοστέβα, μεριμνοῦν γιὰ τὴν ἀσφαλὴ παραλαβὴ τοῦ ὄπλισμοῦ καὶ τὴν ἀπόκρυψή του κοντὰ στὸ Κίτρος. Τὰ πρῶτα ὄπλα ἐφθασαν καί, τὸ κυριότερο, ἡ συνεργασία κλεφτῶν καὶ μνημένων ἐπαναστατῶν ἐξελίχθηκε ὀμαλά.

Οἱ μέρες ὅμως περνοῦν καὶ τὸ σύνθημα τῆς γενικῆς ἐξεγέρσεως δὲ φθάνει. Ἦδη ἔχει μαθευτεῖ ὅτι ἡ Ἠπειρος ἐπαναστάτησε, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς πέρασε τὴ μεθόριο πρὸς τὴ Θεσσαλία. Ἀλλὰ ἀντὶ νὰ ἀκολουθήσει γενικὸ ξεσήκωμα ὁ στρατὸς ἀποσύρεται στὸ Βασίλειο, μετὰ ἀπὸ πίεση τῶν Δυνάμεων καὶ τὶς φοβέρες τῆς Τουρκίας ὅτι θὰ στείλει τὸ στόλο νὰ βομβαρδίσει τὰ νησιά καὶ τὸν Πειραιά.

Ἀπελπισία καταλαμβάνει τὸ Νικόλαο καθὼς πληροφορεῖται τὴ σύναψη ρωσο-τουρκικῆς ἀνακωχῆς. «Πάντες ἐδυσθυμοῦμεν καὶ ἀπελπιζόμεθα», γράφει, «ὅτι οὐδὲν πλέον δυνάμεθα νὰ πράξωμεν. Ἐγὼ μάλιστα... ἀγανακτήσας μικρόν... διὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν τοσοῦτων ἐνεργειῶν μου, εἶχον τραπεεῖς εἰς τὴν εἰρηνικὴν μου πορείαν, περιποιούμενος τὸν κῆπον μου... Ἀχ! ὅποια εὐκαιρία ἀπώλεσθη τότε!... Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Βερροίας... οὐδὲ στρατὸς ὑπῆρχε...

οὐδὲ χωροφυλακή... Ἡ αὐτὴ κατάσταση... ἦτο καὶ ἐν ἀπάσῃ τῇ Θεσσαλίᾳ... καὶ ἐν Μακεδονίᾳ μέχρι Μητροβίτσης».

Ὅταν πλέον εἶχε σβῆσει καὶ ἡ τελευταία σχεδὸν ἐλπίδα, χωρὶς καμιὰ ἄλλη προειδοποίηση, ὁ Νικόλαος εἰδοποιεῖται ὅτι στίς 16 Φεβρουαρίου ἑλληνικὸ σῶμα 500 περίπου ἀνδρῶν, ὑπὸ τὸ λοχαγὸ Κοσμᾶ Δουμπιώτη, ἀποβιβάστηκε στοὺς Ἁγίους Θεοδώρους. «Ἠγέρθημεν εὐθὺς ἐκ τοῦ ληθάργου τῆς ἀπελπισίας», σημειώνει ὁ Νικόλαος.

Τί εἶχε συμβεῖ; Στὴν Ἀθήνα μετὰ τὴν ἀνάκληση τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν ἀνακοπὴ τῶν ἐπαναστατικῶν ἐνεργειῶν, ἡ Κυβέρνηση συνειδητοποίησε ὅτι οἱ Ρῶσοι ἦταν ἀποφασισμένοι νὰ ἐπιβάλουν μονομερῆ λύση στὸ Ἀνατολικὸ ζήτημα καὶ ὅτι οἱ ἄλλες Μεγάλες Δυνάμεις δίσταζαν νὰ ἐπέμβουν δυναμικά. Ὁ κίνδυνος νὰ καταδικαστεῖ τελεσίδικα ὁ Ἑλληνισμὸς στὰ ἀσφυκτικὰ ὄρια τῆς Θεσσαλίας ἦταν ἄμεσος. Ἐπρεπε, λοιπόν, μὲ κάθε θυσία νὰ δημιουργηθεῖ «Ἑλληνικὸ ζήτημα». Κι ἀφοῦ τὸ ἐπίσημο ἑλληνικὸ κράτος δὲν μποροῦσε ἀνοικτὰ νὰ ἐπέμβει, οἱ ὑπόδουλοι Ἑλληνες, μὲ τὴν κρυφὴ συμπαράσταση τοῦ Βασιλείου, ἔπρεπε νὰ ξεσηκωθοῦν. Αὐτὴ ἦταν ἀνέκαθεν ἡ πολιτικὴ τοῦ πρωθυπουργοῦ Κουμουνδούρου, πού μόνο τώρα, τὴν ὕστατη στιγμή, κατάφερε νὰ τὴν ἐπιβάλει στὸ βασιλιά Γεώργιο καὶ τὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων.

Αὐτὲς οἱ σκοπιμότητες τῆς πολιτικῆς ἦταν ἄγνωστες στοὺς χωρικοὺς καὶ τοὺς κλέφτες τῆς Πιερίας καὶ τοῦ Ὀλύμπου, οἱ ὁποῖοι, στὴν εἶδηση τῆς ἀποβάσεως τοῦ Δουμπιώτη, ροβόλησαν κατὰ τὴ θάλασσα νὰ ὑποδεχθοῦν τοὺς ἐθελοντές, ἀλλὰ καὶ νὰ ζητήσουν ὄπλα γιὰ νὰ μετάσχουν στὸν ἀγώνα.

Τὰ γεγονότα τοῦ Λιτοχώρου, ὅπου συστήθηκε Προσωρινὴ Κυβέρνηση τῆς Μακεδονίας, εἶναι πλέον γνωστά. Στὴν Πιερία καί, πέρα ἀπὸ τὸν Ἀλιάκμονα, στὸ Βέρμιο, καθὼς καὶ δυτικά, μέχρι τὴν Κοζάνη καὶ τοὺς ὄρεινους ὄγκους τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ἡ σιωπηλὴ προετοιμασία μιᾶς ὀλόκληρης χρονιᾶς μετατράπηκε σὲ γενικὴ ἐπιφυλακή. Ὅσοι μποροῦν, ἢ ἔχουν ὄπλα, ἐντάσσονται στίς ἀνταρτικὲς ὀμάδες. Οἱ ἄλλοι ὀργανώνονται, ἀνοικτὰ πλέον, δικτυώνονται καὶ περιμένουν ὄπλα. Ὅπλα! Αἴτημα γενικὸ τῶν μέχρι τότε δουλόφρωνων ραγιαδῶν. Φωνὴ ἐλευθερίας, πού ὅμως σύντομα μετατρέπεται σὲ κραυγὴ ἀπελπισίας, καθὼς γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι ὁ Δουμπιώτης δὲν μπορεῖ νὰ ἐξοπλίσει τίς χιλιάδες πού προσέρχονται. Οἱ ἀτυχίες στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ χτυπήσουν ἀνελέητα τὴν ἐπανάσταση. Νέα φορτία ὄπλων πού ἐκφορτώνονται στίς ἀκτὲς τοῦ Λιτοχώρου πέφτουν τυχαῖα στὰ χέρια τῶν Τούρκων, ἐνῶ νέα σώματα πού στέλνει ἡ Μακεδονικὴ Ἐπιτροπὴ ἐμποδίζονται ἀπὸ τὸν τουρκικὸ στόλο καὶ ἐπιχειροῦν πορεία μὲσω Θεσσαλίας. Ἀλλὰ ἐκεῖ, ὁ ἀρχηγὸς τῆς θεσσαλικῆς ἐπαναστάσεως τὰ κρατᾶ γιὰ νὰ συντηρήσει τὸν ἀγώνα στὴν ἐπαρχία πού συνορεύει μὲ τὸ Βασίλειο.

Ἄπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ τὰ «Ἀπομνημονεύματα» παίρνουν μορφή ἡμερολογίου, ὅπου μὲ κάθε λεπτομέρεια καταγράφονται τὰ γεγονότα. Τὸ Νικόλαο ἀπασχολοῦν δύο βασικὰ προβλήματα στὸ ἀρχικὸ αὐτὸ στάδιο τῆς ἐξεγέρσεως. Πῶς νὰ ἀποκτήσει ἔνοπλη δύναμη, πὺ νὰ ἐλέγχει ὁ ἴδιος —ἀφοῦ ἡ ἐπαφή μὲ τὸ Δουμπιώτη στὸ Λιτόχωρο καθυστερεῖ— καὶ πῶς νὰ ἐμποδίσει, μὲ κάθε θυσία, νὰ μαθευτεῖ ὁ ξεσηκωμὸς τῆς Πιερίας πρόωρα ἀπὸ τοὺς Τούρκους τῆς Βέροιας καὶ Θεσσαλονίκης. Γι' αὐτὸ στρέφεται στὸ λήσταρχο Χοστέβα, ὁ ὁποῖος μὲ τοὺς ἄνδρες του διαθέτει τὸ μόνον μάχιμο τμήμα πὺ βρίσκεται τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὴν Πιερία. Μυστικά, ἐπίσκοπος καὶ ὀπλαρχηγὸς καταστρώνουν τὰ πρῶτα ἐπιτελικὰ σχέδια τοῦ ἀγῶνα. Σὲ λίγο οἱ πρῶτες συμπλοκὲς μὲ ντόπιους Τούρκους ἀρχίζουν. Ἐξουδετερώνονται μικρὲς φρουρὲς σὲ τσιφλίκια κι ἀρκετοὶ «σουμπασηδες» εἰσπράττουν ἀπὸ τοὺς ἐξαγριωμένους κολλήγους τὸ φόρο αἵματος τῆς μακρόχρονης καταπίεσέως τους. Ταυτόχρονα οἱ διαβάσεις τοῦ Ἀλιάκμονα καταλαμβάνονται ἀπὸ ὀπλισμένους χωρικούς, γιὰ νὰ ἐμποδιστεῖ ἡ ἀφιξὴ τουρκικῶν ἐνισχύσεων.

Στὸν Κολινδρὸ οἱ πρόκριτοι διστάζουν ἀκόμα. Ἡ πείρα παλαιῶν κινήματων τοὺς ἔχει διδάξει ὅτι, μετὰ τοὺς πρῶτους ἐνθουσιασμούς, λόγοι πολιτικῆς σκοπιμότητος ἢ στρατιωτικῆς ἀνεπάρκειας ἀναγκάζουν τοὺς ἐθελοντὲς καὶ τοὺς ἐνόπλους κλέφτες νὰ ἀποσυρθοῦν, ἐγκαταλείποντας τοὺς ντόπιους στὴ μανία τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἀτάκτων μουσουλμάνων. Προσπαθοῦν, λοιπόν, οἱ πρόκριτοι νὰ δημιουργήσουν «ἄλλοθι» γιὰ τὴν κωμολογίαν τους. Γι' αὐτὸ, καὶ ἐνῶ συζητοῦν τὰ γεγονότα, στέλνουν στὴ Βέροια τὸν Τούρκο χωροφύλακα Σουλιμάνη, νὰ εἰδοποιήσῃ τις Ἀρχεὲς γιὰ ὅσα συμβαίνουν στὸν Κολινδρὸ. Ὁ Νικόλαος πληροφορεῖται τὴν ἐνέργειά τους καὶ παίρνει μυστικά τὰ μέτρα του. Κι ὅπως σημειώνει, «ὁ Σουλιμάνης ἀκόμη πάει στὴν Βέροια...».

Σ' ὅλα τὰ χωριὰ πὺ ἐπισκέπτεται ὁ Χοστέβας, οἱ νέοι σπεύδουν νὰ καταταγοῦν στὸ σῶμα του. Τὴν ἴδια ἀνταπόκριση δεῖχνουν καὶ οἱ μοναχοὶ τῶν πολλῶν μοναστηριῶν πὺ ὑπάρχουν στὴν περιοχὴ. Ὁ ἐνθουσιασμὸς εἶναι γενικός. Στὸ μονὺδριο τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Καψαλοῦ, κοντὰ στὸν Κολινδρὸ: «Ὁ γέρων (μοναχὸς) Νικηφόρος, ὑπερεβδομηκοντούτης... μόλις ἦδη περιπατῶν ἀσφαλῶς, ἦρθη εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ περιζευθεὶς παλαιὸν τι καὶ σεσαθρωμένον γιαταγάνιον περιποιεῖτο τοὺς φιλοξενουμένους ἐπαναστάτας, ἐκέρνα οἶνον αὐτοῖς καὶ μετὰ δακρῶν ηὐλόγει αὐτούς».

Ὁ Χοστέβας, φοβερὸς στὴν ἐμφάνιση, μπαίνει στὸν Κολινδρὸ, στίς 20 Φεβρουαρίου, καὶ ὁ Νικόλαος ρίχνει τὸ προσωπεῖο κι ἀναφανδὸν κηρύσσεται ἐπαναστάτης. Οἱ πρόκριτοι προσπαθοῦν, ὅσο εἶναι ἀκόμη δυνατό, νὰ ἀποφύγουν νὰ ἐκθέσουν ἀνεπανόρθωτα τὴν κωμολογίαν τους, ἀλλὰ

ὁ Χοστέβας δὲν τοὺς ἀφήνει πεδίο ἐκλογῆς: «Φοβεῖσθε νὰ μὴ σᾶς σφάζουν οἱ Τοῦρκοι, ἔ, (βροντοφωνεῖ). Ἄμ ἐμὲ δὲν μὲ φοβεῖσθε ὅπου ἔχω σκοπὸν νὰ σᾶς σφάζω ὅλους ἀπόψε; Δὲν ἔχει ἄλλο. Ἐν ἀπὸ τὰ δύο. Ἡ ἐγὼ θὰ σᾶς σφάζω ἢ οἱ Τοῦρκοι. Μόνον μὲ τὸ καλὸ νὰ πάρετε τὰ ὄπλα καὶ νὰ πολεμήσωμεν γιὰ τὴν ἐλευθερίαν σας».

Τὴν ἄλλη μέρα οἱ δισταγμοὶ εἶχαν παραμερισθεῖ. Ὁλος ὁ πληθυσμὸς τῆς κωμοπόλεως βάλθηκε νὰ ἀνεγείρει ὄχυράματα. Ἡ Πιερία, ἀπὸ τὸ ἕνα ἄκρο στ' ἄλλο, ἦταν στὸ πόδι καὶ οἱ χωρικοὶ τῶν γύρω χωριῶν συνέρρεαν στὸν Κολινδρό.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ σταματοῦν τὰ «Ἀπομνημονεύματα». Τὰ γεγονότα, ὅμως, ποὺ ἀκολούθησαν εἶναι γνωστὰ ἀπὸ ἄλλες πηγές. Σὲ μιὰ ἐβδομάδα τουρκικὸς στρατὸς ἀρχίζει νὰ πιέζει τοὺς ἐπαναστάτες. Νοτιότερα, τὸ Λιτόχωρο πυρπολεῖται καὶ τὸ σῶμα τοῦ Δουμπιώτη ἀρχίζει ὑποχωρητικὸς ἐλιγμούς πρὸς τὴ Θεσσαλία. Στὴν Πιερία, οἱ ἐπαναστάτες ἔχουν ἐνισχυθεῖ μὲ ἕνα ἀπόσπασμα ἐθελοντῶν τοῦ Δουμπιώτη, ἀλλὰ ὁ Κολινδρός, θέση ὄχι ὄχυρῆ, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ κρατηθεῖ. Ὁ Νικόλαος πυρπολεῖ τὴν ἐπισκοπὴ του, γιὰ νὰ δώσει ὁ ἴδιος τὸ παράδειγμα καὶ νὰ τὸν ἀκολουθήσουν οἱ Κολινδρινοί. Τὰ γυναικόπαιδα ὀδηγοῦνται στὴν ὄχυρῆ Μονὴ τῆς Πέτρας γιὰ νὰ προφυλαχθοῦν. Ὁ ἀγὼνας συνεχίζεται, ὥσπου ὑπέρτερες τουρκικὲς δυνάμεις καταλαμβάνουν καὶ τὴ Μονή. Οἱ ἐπαναστάτες προσπαθοῦν ἀκόμα νὰ διατηρήσουν μικρὲς ἐστίες ἀντιστάσεως, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ φθάσουν ἔγκαιρα οἱ ἐνισχύσεις ἀπὸ τὸ νότο. Μάταια ὅμως. Ἐτσι, λοιπὸν, ὁ Νικόλαος, μὲ τοὺς ντόπιους ὄπλαρχηγούς καὶ τοὺς ἐθελοντές, ἀναγκάζεται, κάτω ἀπὸ φοβερὰ δυσχερεῖς συνθῆκες, νὰ φθάσει στὴ Θεσσαλία, τὴ στιγμῆ, ποὺ μὲ μεσολάβηση τῶν ξένων προξένων, ὑπογραφόταν ἡ ἀνακωχή.

Τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Νικολάου, βέβαια, δὲν καλύπτουν τὶς τελευταῖες ἐξελίξεις. Οὔτε ἀποτιμοῦν τὴ σημασίαν τῶν ἐξεγέρσεων, στίς ὁποῖες πρωτοστάτησε, καὶ ποὺ βοηθοῦν νὰ τεθεῖ τὸ «Ἑλληνικὸ ζήτημα» στὸ Συνέδριο τοῦ Βερολίνου. Ἄλλωστε, ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς προσδιόρισε τοὺς στόχους του μὲ τὰ ἀκόλουθα λόγια: «Δὲν γράφω ἱστορίαν, ἀλλ' ἀπομνημονεύματα, καὶ ἀπομνημονεύματα οὐχὶ τῆς ὅλης ἐπαναστάσεως τοῦ 1878 ἀλλὰ μόνον τοῦ τμήματος τῆς Πιερίας... Ἄν δὲ ἀναφέρω συχνὰ ἑμαυτόν... τοῦτο γίνεται, διότι, ὡς εἶπον, γράφω οὐχὶ ἱστορίαν ἀλλ' ἀπομνημονεύματα».

Ἡ συμβολὴ τῆς ἐργασίας του, ὅμως, στὴ γενικότερη ἱστορία, ὄχι μόνον τῆς Πιερίας ἀλλὰ τῆς ὑπόδουλης Μακεδονίας, εἶναι, ὅπως εἶδαμε, πολὺ σημαντικότερη ἀπ' ὅ,τι ὁ ἴδιος, μετριόφρονα, προσδιόριζε. Τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάσταση στὴν Πιερία ἀποτελοῦν χρήσι-

μο ὕλικό γιὰ νὰ ἐκτιμηθοῦν, μεταξὺ ἄλλων, μὲ περισσότερη ἀκρίβεια τὰ αἷτια τῶν φαινομένων ποὺ σημειώθηκαν στὶς ἴδιες αὐτὲς περιοχὲς 25 χρόνια ἀργότερα, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγώνα.

Ὅσο γιὰ τὸν ἐπίσκοπο Νικόλαο, τὰ «Ἀπομνημονεύματά» του ἔρχονται νὰ θεμελιώσουν τὴν ἐντύπωση, ποὺ ἤδη εἶχαν δημιουργήσει γιὰ τὴν προσωπικότητά του ὅλες οἱ ὑπάρχουσες πηγές: Ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ ἀπὸ κεῖνες τὶς ξεχωριστὲς φυσιογνωμίες, οἱ ὁποῖες, στὴν κρίσιμη στιγμή, μπόρεσαν νὰ ξεπεράσουν τὰ ὅρια τῆς συμβατικότητας, τὴν ὁποία ἐπέβαλε ἡ θέση, τὸ σχῆμα, τὸ ἀτομικὸ συμφέρον, κι ἀκόμη ὁ κοινὸς νοῦς.

Γιὰ τὸ Νικόλαο ἡ πληγὴ τῆς ἀποτυχίας δὲν ἔκλεισε μὲ τὴν ἀπώλεια τῆς ἐπισκοπῆς του καὶ τῶν ὑπαρχόντων του. Καθὼς ἔφυγε ἀπὸ τὴν Πιερία γιὰ νὰ καταλήξει, μαζὶ μὲ τοὺς ὀπαδοὺς του, πρόσφυγας στὴν Ἀθήνα, τὸν ἀκολουθοῦσαν οἱ οἰμωγὲς τῶν χωρικῶν ποὺ σφάζονταν κι ἡ εἰκόνα τῶν χωριῶν ποὺ πυρπολοῦνταν. Οὔτε στὴν Ἀθήνα βρῆκε ἡρεμία. Στὸν Κολινδρὸ εἶχε τοποθετηθεῖ νέος ἐπίσκοπος. Ἀλλὰ οἱ χωρικοὶ τῆς Πιερίας σ' αὐτὸν κατέφευγαν γιὰ νὰ τοῦ ποῦν τὸν πόνο τους, νὰ ζητήσουν τὴ βοήθειά του. Ἐβδομάδες πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1882, παίρνει μιὰ ἐπιστολὴ ἀπὸ τὴ Σινώπη ποὺ τὸν συγκλονίζει. Στὶς φυλακὲς τῆς μακρυνῆς αὐτῆς πόλεως τοῦ Πόντου κρατοῦνται ἀκόμα, παρὰ τὴν ἀμνηστία καὶ τὶς διεθνεῖς συμφωνίες, ἕξι ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς συμπολεμιστὲς του. Ἐκλιπαροῦν τὴ μεσίτευσή του γιὰ νὰ ἐνεργήσει τὸ ἐλληνικὸ κράτος γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή τους.

Ὁ Νικόλαος πεθαίνει... Ἀπὸ τὰ κείμενά του εἶναι δύσκολο νὰ κρίνει κανεὶς κατὰ πόσο οἱ ἐμπειρίες ποὺ ἔζησε στὰ τέσσερα τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του κλόνισαν τὴν ἐμπιστοσύνη του στὴν ὀρθότητα τῆς ἀποφάσεως ποὺ πῆρε, τὴ νύχτα τοῦ Γενάρη τοῦ 1877, ὅταν δεχόταν νὰ μνηθεῖ στὴν «Ἀδελφότητα».

Ἐναν αἰῶνα μετὰ τὰ γεγονότα ἐκεῖνα, ἡ Πολιτεία τίμησε μεγαλόπρεπα τὴν ἐπανάσταση ἐκεῖνη. Σήμερα, ἡ παρουσίαση τῶν χειρογράφων «Ἀπομνημονευμάτων» τοῦ Νικολάου —ποὺ «τύχη ἀγαθὴ» τό'φερε νὰ γίνουν γνωστά ἀνήμερα στὴν 100ῆ ἐπέτειο τῆς πυρπολήσεως τῆς Ἐπισκοπῆς Κίτρους— ἄς ἀποτελέσουν τὸ φόρο τιμῆς τῆς ἐλληνικῆς ἱστορικῆς ἔρευνας στὸν ἱεράρχη, τὸν ἔθνεγέρτη, τὸ λαϊκὸ ἀγωνιστὴ. Καὶ κοντὰ σ' αὐτόν, καὶ στὸ «δεκαπενταετῆ, νέον, ὠραῖον, καὶ εὐζωνον παῖδα», τὸν ὑπερεβδομηκοντούτη μοναχὸ μὲ τὸ «σεσαθρωμένον γιαταγάνιον», τὸ φοβερὸ ὀρεσίβιο λήσταρχο ποὺ μετατράπηκε σὲ ἀνάρτη, καὶ σ' ὅλους ἐκείνους, ἐπώνυμους καὶ ἀνώνυμους, ποὺ ἀγωνίστηκαν γιὰ νὰ ἐλευθερωθεῖ ὁ τόπος αὐτός.

S U M M A R Y

Eva ngel os K of os, Bishop Nikolaos of Kitros and his memoirs of the uprising in Macedonia (1878).

The recently discovered manuscript of Bishop Nikolaos' memoirs on the uprising in Macedonia in 1878, provides a new perspective of the events in the Olympos-Pieria district of Macedonia during the years 1876-1878. As bishop of Kitros, Nikolaos took an active part in the revolt. In his memoirs, he gives, a vivid account of his initiation into the secret revolutionary movement and of his own endeavours to enlist the support of the peasants and the townsfolk of his diocese.

Hitherto, most of our knowledge of these events was derived either from the published archives of the Athens-based Macedonian Committee, or from the already published Greek consular reports from Macedonia. Now, this struggle of the Macedonians for freedom and unification with the Greek Kingdom gains a new dimension as it is viewed from the inside through the eyes of one of its local protagonists.

Nikolaos does not limit himself to a narrative of the revolt—which anyhow is inconclusive, as his memoirs end abruptly with the burning of the bishop's palace. He goes on, by giving a penetrating account of the miserable economic and social situation in Southern Macedonia at that time.

Never short of words, Nikolaos castigates the Othoman Administration, as well as the hierarchy of his own Church, for the sad state of the peasantry. It is this criticism, along with his behaviour during the critical years of 1876-1878, that may well gain him the name of the «rebel bishop».